

Noor Asharaf

Assistant Professor (Guest Faculty)

Dept. of Persian, MMHAPU, PATNA

Email: ashrafjnu@gmail.com

E-Content

Sem-1, Paper code: 103

Persian (M A)

Topic: Qajar Architecture

مساجد دوره قاجار از لحاظ طرح کلی، یعنی داشتن چهار ایوان، شبستان، گنبد، مناره، محراب، منبر و غیره بر گرفته از معماری دوره های قبل و اصیل ایران می باشد؛ اما یکسری ویژگی هایی در سبک معماری مساجد دوره قاجار دیده می شود که باعث وجه تمایز آن از دیگر سبک های معماری دوره های مختلف می شود و آن وجود سه ورودی حجیم و مهم در وسط سه جبهه غربی، شرقی و شمالی بنا است. چنین طرحی در مساجد دوره های قبل ایران وجود نداشته است؛ در حالی که نمونه هایی از این طرح، در مساجد هند دوره گورکانیان مشاهده می شود؛ همچنین وجود یک جبهه اصلی، جهت ثبله، یک گنبد خانه و سه جبهه کم عمق تر است که این ویژگی نیز کمابیش در مساجد هند مانند مسجد جامع دهلی دیده می شود؛ این بیانگر رابطه دوره قاجار با هندوستان است که باعث تأثیرپذیری معماری مساجد ایران از مساجد هندوستان شده است، مانند مسجد امام تهران، مسجد سپهسالار و غیره.

مناره های دوره قاجاریه عموماً کوتاه و باریک و از نظر قطر و ارتفاع در مقایسه با مناره های دوره صفویه تفاوت فاحشی دارند. مناره ها همچنین دارای دهلیز های فوقانی عمدتاً کاشی کاری شده و سرپوشیده با سر مناره های کوچک گنبدی هاله دار شدند. معماران قاجار عملکرد غیر مذهبی مناره را با ازدیاد استفاده از آن برای تأکید بر ورودی های تزئینی بازاری (یزد) و شهری (قزوین) و کاخ ها (تهران) نشان دادند.

مدارس دوره قاجار به نوعی اوج و شکوه معماری مدارس را به نمایش می گذارند، از جمله مدارس زمان قاجار مدرسه سپهسالار است که نمونه کاملی از معماری مدارس دوران قاجار و قرن سیزدهم

هجری قمری است. در این مدرسه حیاط های کوچک هشت ضلعی در کنج صحن، مشکل شکل قدیمی گوشه های حیاط را به زیبایی حل کرده است. در میان صحن، به جای حوض، نهری مستقیم جاری است که در دو سوی آن سکوهایی برای نشستن طلاب ساخته شده است. پوشیده شدن بقیه سطح حیاط با انواع درختان و گیاهان، صورتی باغ مانند و با طراوت و مصفا به حیاط بخشیده است. نکته دیگر ترکیب آگاهانه مصالح متعدد یعنی کاشی، گچ، سنگ مرمر و چوب با نقوش و رنگ های گوناگون در نماهای صحن است که چهره ای صمیمی و با نشاط به آن ها بخشیده است. البته این ترکیب مصالح در نماهای مدارس دوره صفویه، همچون مدرسه چهار باغ اصفهان نیز دیده می شود.

سنت باغ سازی در اواسط دوره قاجار به خصوص زمان حکومت ناصرالدین شاه قاجار، تحت تأثیر معماری فرنگ (غربی) قرار گرفته است و طراح اکثر باغ های (پارک های) ایرانی، ایتالیایی ها بوده اند؛ اما در کنار این عامل، استفاده از تجربه ساخت باغ های ایرانی توسط مهندسين داخلی نیز بی تأثیر نبوده است. سنت باغ سازی ایران تا اواخر دوره قاجاریه ادامه داشت. وجود درخت های بلند چنار برای ایجاد سایه از ویژگی های باغ های ایرانی سلسله صفویه است که در معماری باغ سازی سلسله قاجار نیز دیده می شود.

ساخت بازار در معماری ایران دارای سابقه چند هزار ساله است و طبق منابع مکتوب، قدمت ساخت بازار به قبل از اسلام می رسد؛ حتی خود واژه ی بازار یا (وازار) یا (واکار) ریشه زبان پهلوی دارد؛ اما بیشترین آثار معماری که از بازار ها در معماری ایران باقی مانده مربوط به دوره صفویه و قاجاریه است که سنت و سبک معماری بازار های عصر قاجار ادامه سبک و شیوه معماری عصر صفوی است و تنها نوآوری آن را می توان در ساخت تیمچه و جام خانه دانست.

ساخت حمام (گرمابه) در معماری ایران دارای سابقه ای چندین هزار ساله است و قدمت آن طبق حفاری های باستان شناسی صورت گرفته در تخت جمشید به دوره هخامنشی می رسد و این روند در دوره ی اسلامی ادامه پیدا کرده و تا اواخر دوره قاجار و در زمان قاجارها نیز حمام های باشکوهی ساخته شده است، از جمله حمام ابراهیم خان را می توان نام برد؛ در باب چگونگی طرح و معماری این گرمابه ها ابن اخوه آورده است: بدان که اثر طبیعی گرمابه، گرم شدن به وسیله هوای آن و خیس شدن به وسیله آب آن است؛ سرای اول خشک کننده و خیساننده و سرای دوم گرم و نرم کننده و سرانجام

سرای سوم گرم و خشک کننده است. طرح کلی گرمابه ها در سراسر ایران یکسان بوده و تنها تفاوتی که گرمابه های اقلیم سرد با گرمابه های اقلیم گرم داشته اند در عمق آنهاست که در اقلیم سرد به علت سردی هوا، عمق گرمابه بیشتر است. معماری حمام ها در دوره قاجار به طور کلی ادامه معماری گرمابه های دوره صفوی است.

تالار الماس از جمله بناهای قدیمی کاخ گلستان است که بنیاد و اساس آن را به فتحعلی شاه قاجار نسبت می دهند. این بنا که ویژگیهای معماری و تزئیناتش متعلق به دوره فتحعلی شاه می باشد، به دلیل آئینه کاریهای داخلش الماس نام گرفته است و شامل یک تالار بزرگ و اطاقهای گوشواره و راهرو و بالاخانه میباشد. در قسمت زیرین این تالار نیز حوض خانه و زیرزمینی وجود دارد که در حال حاضر به محل چای خانه سنتی مجموعه اختصاص یافته است. در سه طرف تالار، بالاتر از رفها به سبک بناهای آن دوره، سه ایوانچه با مقرنس های آئینه کاری شده زیبا و طاقماهای باریک و کشیده ساخته شده و سمت شمالی تالار با ارسی های بزرگ پوشیده شده است. در دوره ناصری تغییراتی در نما و تزئینات بنا بوجود آمد و دیوارهای تالار را با انواع کاغذهای دیواری پوشانیدند که قسمتی از آنها هنوز باقی مانده است. این عمارت مانند بسیاری از بناهای مجموعه کاخ گلستان دچار آسیبهای فراوان شده که تعمیرات اساسی آن از سال 1373 شروع و در سال 1375 پایان یافت.